Микола Ковалевський.

Зі споминів засланого без суду.

Одеса. Червень 1879 р. Година після півночи. Стук у двері домівки перебиває мені сон. Не тяжко догадатись, щó віщують сї пізні відвідини. Вже скілька тижнїв по містї відбувають ся арешти в невиданому доси розмірі: основно перечищують громаду. Певне — подумав я — уважали за потрібне, в інтересї державної дезінфекциї, взяти й мою особу з обороту. Я не помилив ся. Поліцейський урядник не високого чина, в супроводї 10—20 москалїв, увійшов у мою домівку і заявив менї, що я арештований по наказу новоросийського ґенерал-ґубернатора Тотлєбена.

Звістка ся не зробила на мене пригнїтаючого вражіня, скоріш навіть тїшила мене. Се не фраза! Бувають такі обставини житя, коли невимовно тяжко і сором жити на волї. Я переживав власне тепер такий душевний настрій. Мої знайомі, близькі і далекі, богато тих, з ким я приязно жив, збавлені волї, нидїють по тюрмах. З якого-ж приводу? Слїд би думати, що удар уряду попав у самий осередок революцийного руху, що він досяг найупертїщих, запеклих його противників, тих, що завдали йому найбільше серіозних клопотів. Еге-ж, як раз! Окрім деяких виїмків, усе то були люде скоріш подібні до щедринських культурних людей, що дивували сьвіт повним браком учинків, при чепурних почутях, анї-ж цїлковиті люде протесту й боротьби, і вже зовсїм не печерні люде, — вони були у всїх на очах, нї трохи не потайні. І коли навіть повний брак доказів для обвинуваченя не забезпечує вже недосяжности особи, то чому-ж арештуючій власти не вдарити на мене, так наче я свій чоловік, прихильник, однодумець? Коли

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

надзвичайна повновласть, надана ґенерал-ґубернатором після події 2-ого квітня 1879 р. (замах Соловйова на житє Александра II), виявила ся в новоросийському ґенерал-ґубернаторстві найбрутальнїщим наскоком на громаду, довела до найширшого і безжалісного переслїдуваня кождої людини, хоч троха сьвідомої свого громадянства, — та ще й чи сьвідомої? — то чи не годить ся й менї поховати себе де-небудь у країнї вигнаня: мертвые бо срама не имутъ...

Такі почуваня, бентежачи мою хвору душу, примусили мене навіть радісно прийняти звістку про мій арешт і тим не мало здивувати поліцейського урядника.

Почав ся трус. Обнишпорили домівку по всїх усюдах і забрали й контрибуцию: збірки фотоґрафій та педаґоґічних і ґазетних чернеток, що не дали потім для переможців нїякої приключки для розмов зо мною з поводу захопленого і на все пропащого для мене матеріялу...

— Великі влови відбулись сеї ночи? — відзиваюсь я до поліцейського урядника, вже по дорозї до тюремного замку.

— Та певне осетрів наловили чимало! — була відповідь.

— І всїх їх умістять он у тому закладї для вихованя? — знов питаю я, показуючи в напрямку тюремного замку.

— Ну, вже-ж! Усї там стрінетесь!

Вже свитало, коли ми прибули до тюремного замку. Ґанок був вохкий, холодний. Ледви замкнулась за мною тюремна брама, як тут же, не відходячи від брами, тюремні слуги почали облапувати на менї одежу, усьміхаючись тілько як жевжики на мою лайку, а потім повели мене в тюремну камеру.

Мертва тишина. Непривітне около. Сумна самотиня. Погано опинитись під замком! Чим зайнятись? Еге! Стїни в камері усї сорокаті від написів: певне тут цвите тюремна лїтература. Приступаю до стїни і читаю напис дуже влучний для переживаного часу: „Помпадуръ сажалъ. Народъ разгонялъ. Реформа кончалъ. Чисто!“ (із Щедрина). Он іще напис, що промовляє: „Во Христї братія! по правдї живи, по правдї й очи вилїзуть!“ А се що за написи, цїлі довгі шпальти! Се довгий реєстр людей, що попали під арешт за останнїй час. Дивись ти, скілько осетрів наловили! Иньших уже вивезли з міста, мовляють написи, иньші тримають ся ще в тюрмі. Між полишеними є чимало знайомих. Де-ж вони? може близько? може в сусїднїх камерах? Я стукаю до сусїдів.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вони прокидають ся, висипають до вікон і ми через вікна починаємо перекликатись між собою. Тим часом новобранців підвозять де далї, то більше. Давнї й нові арештанти мішають ся й гуртують ся по камерах зовсїм на ново. Не смутно, не з словами співчутя і бадьорности стрічають ся товариші по лиху, а з реготом, з невтримною веселістю. Цікавий рис! Арешти зроблено в такому широкому розмірі, поведено так без розбору, з таким нехтуванєм недосяжности особи, що житє стратило вже серіозний інтерес і, замісь паніки, арешти робили на більшість потерпівших тілько вражінє дикої фарси. І я не міг не піддатись загальному веселому настроєви. Того почутя ніяковости перед арештованими, що так мучило мене раніще, тепер не могло вже бути, коли і я прийняв на себе не меншу частину відповідальности, а бридота тодїшнього погрому будила і в менї іронїчні відносини до кари, яка нас чекала. А яка-ж власне кара чекала нас? По прецедентам ми добре знали, що з нами порішать адмінїстративним порядком; ми тілько не знали, куди нас виселять, тай ледви знали про те, який примус внесуть у наше нове житє. Звичайно, ми що години ждали появи в наших камерах головного суфлєра по відомству: „фюіть", д. Панютіна, або кого з підрядних припущенників, міркуючи, що буде уважано за доконечне бодай заявити арештованим, коли, куди і на основі яких підозрінь їх пішлють на вигнанє, тим більше, що між арештованими було не мало людей сїмейних і для тих було доконечне потрібно прийти до скорого і певного рішеня що до своїх родин. Але минає тиждень, настає другий. Лави арештованих усе густїшають, приходять нові жертви, а непевність становища невияснена, як і перше. Врештї заявляють нам, що завтра з ранїшнїм поїздом нас відвезуть у місто Мценск, орловської ґубернії, у тамошню пересильну полїтичну тюрму. Повідомили нас про се аж пізно у вечері з видимою метою, щоб наші рідні і знайомі не знали про наш виїзд. На що там ще скликати на вокзал зацікавлених глядачів? Чи не вигіднїще спустити нас зовсїм нишком!

Тілько по деяких признаках ми все таки догадались про день нашого від'їзду і повідомили про те наші родини. А признаки сї були хоч ось які. Після мого арешту, моя родичка пішла спитати д. Панютіна про причину моєї лихої пригоди, а при тому в розмові з ним говорила щось про закон, право і подібні речі. Наслїдок розмови незабаром виявив ся: тим часом як иньші просителї дістали від д. Панютіна загальний дозвіл на пропуск їх у тюрму

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

для відвідин родичів, моїй родичці довелось для кождих відвідин мене просити окремого дозволу. Але ось, коли уплило скілька днів, зовсім несподівано для моєї родички д. Панютін виявив себе готовим дати їй загальний дозвіл, хоч вона його тепер і не просила про те. Се було в передодень нашого виїзду і не треба було великої дотепности, щоб зрозуміти жартливість д. Панютіна, що нагадувала українську приказку: „Московське пановане, то катове жартоване“.

Таким способом, коли другого дня рано нас привезли на вокзал і розмістили по ваґонах, ми побачили наших рідних уже в повному зборі, а з ними де-кого зі знайомих. Здуміла публіка заглядала до нас у залізні ґрати ваґонів, дивуючись з нашого бадьорного, веселого настрою, бо наші іронічні відносини до зробленого над нами насильства, про які я вже казав, трівали між нами й тепер. Такий настрій арештантів передав ся і їх родичам, та по части й публиці, що зібралась біля наших ваґонів. Тілько залізні ґрати ваґонів та велике число москалів, що окружили плятформу, не годили ся з веселим поїздом, що мав повезти людей на вигнане. Адміністрация залізниці, завваживши гутірку залізних ґратів з плятформою, трівожно метушить ся і підганяє поїзд. Один з арештантів каже поблизькій публіці заспівати йому на прощане: „Боже царя храни!“ В публіці сьміх. Поїзд рушає. Жінка одного з арештантів у нервовому пориві кидаєть ся до арештантських ваґонів зі словами кохання і добрих бажань чоловікови. „Ей, годі! Зо мною вже скінчено! Гляди там, бабуню, щоб не арештували часом!“ — була відповідь. В публиці новий напад сьміху. Поїзд припускає ходу і щезає за плятформою...

Та що-ж се тепера наче душить у грудях, тай очи мої чи не опинились на мокрому місці? Гіркість розлуки, образа безправности, страждання й неслава рідного краю... Ні, краще, мовляв поет, замовкнути у гніві справедливім:

Волю давши ліричним поривам,
Можна слізми зійти в наші дні.

День і ніч подорожі, і ми у мценській тюрмі. „Чи не знаєте, куди нас посунуть?“ — питаємо ми у тюремного смотрителя при першій стрічі. — „Я гадаю, що в Східну Сибір“, — була відповідь. — „Ну, годі вам, ви вже надто щедрі до нас!“ — „Ледви! Звичайно, бажаю вам бути щасливіщими від ваших попередників, але доси з сеї тюрми був один тілько вихід — у Східну

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Сибір". Ми не вірили. Як! Арешти були поведені в такому широкому розмірі, зачепили найріжніщих людей, ріжно-злочинних і ріжно-невинних. Невже-ж усіх заодно віддадуть на поталу адміністративній розправі вищого розбору? Як видно, наша лагідність надто ще мало була в гармонії з характером сучасних нам подій. І ось потекли дні за днями, канув цілий місяць. Вже й літо минає, а ми все, як і перше, не відаємо нічого про визначену нам путь. Ближче до розвязаня посуває нас лист, одержаний з Вишневолоцької політичної тюрми, те-ж повної Одеситів, вивезених з міста на скілька день до нашого арешту. Вишневолочане сповіщали нас, що всім їм офіцияльно заявлено похід у Східну Сибір, і зовсім слушно віщували й нам такий же вихід. І все ж таки, хоч який був переконуючий приклад Вишневолочан, богато кому з нас не хотілось вірити в можливість такого правосуду. Я живо в'являю собі одного з товаришів по вязниці, поважного одеського культурного чоловіка, обтяженого пятьма десятками літ і чималою родиною. Хтось на жарт запропонував йому вибрати для мешканя котре небудь зі східно-сибірських міст. „Коли вам так хочеть ся мандрувати у Східну Сибір, то я вам, звичайно, не заважаю, — відповів він досить зважливим і роздразненим тоном, — а я з вами не поїду". „А се-ж чому, поясніть!" „Поясню: нема за що і нема про що!" Але хутко довелось і йому упевнити ся, що „нема за що і нема про що" не досить ще певна ґарантія проти можливости втеряти рідний край і піти в далеке вигнанє. Минуло ще скілька днів, нашу тюрму відвідав ревізор, д. Косачовський, що мав, я вже не знаю які відносини до відомства: „фюіть!" Ми, звичайно, просили його вияснити нам наше становище. „Невже-ж ви й доси не знаєте вироку, виданого проти вас?" — не без зачудуваня перепитав він нас. — „Коли так, то я не втаю, що значна більшість вас, а власне всї, арештовані по наказу новоросийського ґенерал-ґубернатора ґрафа Тотлєбена, назначені ним на засланє у Східну Сибір". — „Ну, се вже крайна жорстокість! Навіть турецькі паші не розправлялись так із Болгарами, як ви тепер із нами!" З такими словами докору, під вражінєм звістки, звернув ся до ревізора прозрівший нарешті одеський культурний чоловік. Після обіпільної ніякової павзи ми почали розмовляти з ревізором про визначену подорож. Наближалась осіння пора. Можна було боятись, що ми, не встигши дібратись до призначеного місця, зазимуємо де-небудь у придорожній сибірській тюрмі. Я не можу

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тепер стеноґрафічно переказати досить утримливі та обачні відповіди ревізора, але значінє їх було виразне. На думку ревізора виходило, що наші побоюваня що до умов подорожі ледви чи будуть справжні, хоч, звісно, ручити не можна ні за що, бо і все те, що ми зазнали, зовсім не виправдуєть ся істнуючими законами. Ми, на думку ревізора, поставлені тепер поза всяким законом і через те ні звідки ніяких ґарантій собі чекати не можемо. При сьому ревізор, proprio motu, дав нам порозуміти, що в Петербурзі, в обороні нас, іде якийсь рух, хоч сам він, ревізор, нахиляєть ся до думки, що в теперішній час ледви чи сей рух переможе в рішаючих сферах противний настрій.

З тих розмов із ревізором ми довідались теж, що хутко прилучимось до великої партії і рушимо нарешті в дорогу. Справді, за скілька день нас перевезли до московського тюремного замку. Тут ми застали вже десятків зо два засуджених вироками одеського військового суду. Хутко привезли в Москву і Вишневолочан. Ото-ж і склалась партія з 75 арештантів, захоплених майже виключно в новоросийському ґенерал-ґубернаторстві. Нехай не подумає читець, ніби ся партія вичерпала вже всї арешти, вчинені в згаданому ґенерал-ґубернаторстві. Новоросияне і головно Одесити постачили з свого гурту чималий контінґент іще й в попередні і в пізніщі партії, призначені на вигнанє в Східну Сибір, в період надзвичайної власти, даної ґрафови Тотлєбенови в границях новоросийського ґенерал-ґубернаторства.

Пізнаючись близче з політичними адміністративно-засланими, прилученими в числї більш анї-ж 50-ти чоловік до нашої партії, я так часто дивував ся: та які-ж се вчинки могли довести до арештованя богато кого з сих людей, що не тілько не брали скілько-небудь активної участи в проявах внутрішньої боротьби, але навіть не мали хоч би найскромніщого теоретичного розвитку в справах громадського інтересу і — ніде правди діти — часом були просто ворогами наймирніщого просьвітньо-визвольного руху. Полюбуйтесь: реакціонер іде в вигнанє за 6, 8, 10 тисяч верстов від рідного краю через підозрінє в прихильности до радикальства! Хто-ж постарав ся записати в кондуїти сих людей вигадані злочини, що мали бути ліквідовані в слушний час? — „Є люде, каже славний сатирик Щедрин, — що мертвими долонями бють себе у мертві груди, що сукняним язиком вигукують: „Звонъ побѣды раздавайся!“ — і зїхаючими ямками замісь очей поглядають навколо:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хто не бє себе в груди і не вигукує в купі з ними? Се ціле огидне ремество. На мою думку, люде, що провадять се ремество, то єзуіти. Звичайно, російські єзуіти ликом шиті, згодовані на ґрунті панщини і сполученої з нею брехні, дводушности, підступности і т. и. Се люде незвичайно лихі, мстиві, з смердячим самолюбством і злою, довго тріваючою памятю, люде, від яких можна тілько тоді вратуватись, коли у них окрім безмежної лютости є ще й безмежна жадоба до вловів риби в каламутній воді. Тоді можна від них відкупитись, кісткою пельку їм заткати. Але коли у них по-при пекельну лютість є й пекельна непідкупність і коли при сьому вони свою пекельну обмеженість підніймуть на ступінь пекельного переконаня, тоді се вже справжнє сатанинське кодло. Вони накладуть мертвими руками ряди кострищ без ліку і будуть безглуздими порожніми очима стежити за смертними корчами жертви, що не била себе в порожні груди так, як вони".

Наберім ся-ж моральної відваги простежити до кінця корчі сих жертв.

20-го серпня наша партія під конвоєм чималого числа москалів і жандармів виїхала з Москви. Що далі ми посувались на схід, то гіршали обставини подорожі. Цікава та поступовість, з якою нас привчали до подорожніх невигод. По дорові від Мценська, на 5-ій чи 6-ій верстві перед Москвою, той поїзд, що ми ним їхали, спинив ся і нас пересадили в заранї наготовлені карети і в них довезли нас у московський тюремний замок. Тим же способом і вивезли нас із Москви. У Нижньому нас уже пересадили в брички і позволили фіґурувати перед публікою, в Пермі збавили й бричок, а в Катеринбурзї навалили нам на плечі подорожні клунки і під конвоєм провели скілька верстов від двірця до тюремного дому.

Добрі тюрми російські, але тюрми сибірські вище всякої хвали. Ми в Тюменї, в тюрмі. Задушливий сморід дає про себе знати ще на тюремному дворищі, а тим більше в наших двох камерах, побудованих по обидва боки ретирадного місця. Підчас скількох днів, прожитих у Тюменї, ледви чи богато людей нашої партії не піддались нападам нудоти й блюваня. Бруд навколо був такий великий, що ми стереглись торкати ся до тюремних річей, а надто стереглись пити воду. Наші ночи проходили не в снї, а в лютій боротьбі з нужею та блощицями. Не дивно, що при таких умовах у нашу партію незабаром укосив ся висипний тиф,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що мав свій початок у тюменській тюрмі. Нарешті ми дочекались парохода, що мав нас приставити в Томск, і пересіли на баржу (великий байдак). Вийшло, що ми з вогню попали в поломінь! Здумайте собі невелике підпілє майже зовсім занурене в воду. Обидві стіни підпіля, сполучені овалом, пробиті рядом прорубів чи вікон із вибитими шибками, так що в кімнаті гуляє різкий протяг без упину, по всіх усюдах. Підпілє се було так напхане людом, що підчас спаня нічлїжники займали всї чисто місця на примостах і межи примостами. І в такій тїсноті, в такому кагалї приходилось пробути десять день, увесь час підпадаючи впливови невпинного протягу, а був уже вересень і ми мусїли плисти високо на північ. Не мало людей з нашої партії переслабувало в сї тяжкі днї баржової мандрівки. Становище-ж кримінальних злочинців, що їхали на одній баржі з нами, але стовплені в иньшому підпілї, було певно ще злиденнїще. Бодай підчас стоянок ми нераз бачили, як із їх підпіля викидали на беріг дитячі трупи.

20-го вересня ми прибули в Томск. Залїзниці вже давно минули для нас. На Томску увірвав ся й водяний шлях. Тепер перед нами етапна мандрівка. Цїлий місяць дороги до Красноярска, а простору всего 550 верстов. Етапна мандрівка розпоряжена так: станція верстов у 20 або 25 і нічлїг, знов станція і днївка, — в три днї всього дві станції. Розпорядок, як видно, зроблений для піших. Нас же нїхто не силував іти пішки: по закону, особи з упривилейованих станів і підчас етапної мандрівки послугують ся кіньми; значна-ж частина нашої партії належала до упривилейованих станів. Через те нас усїх без виїмки посадили на селянські вози, запряжені прудкими сибірськими кіньми, і ми легко могли-б їхати з прудкістю навіть почтової їзди; але нас примусили достотно триматись етапного маршруту і пізнати за місяць усї радощі етапного блуканя в осїнню добу. Опишу хоч перший день етапної подорожі. В Томску розсадовили нас на сільські вози, по два, по три арештанти та стілько само москалїв на кождий віз. Тут же візник і подорожні річи. День був вохкий і холодний, увесь час падав мокрий сніг. Брудна дорога вся порита ямами та вибоїнами. Нелади в повозах та в упряжі раз-у раз затримували увесь поїзд. Ми виїхали з Томска о 9-ій годинї рано, а прибули в етап о 11-ій в ночи брудними і мокрими, як хлющ. Етапна домівка складалась із трьох-чотирьох невеликих, брудних, смердючих і вохких кімнат. Проби декого з нас просушити свою одежу біля

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

розпаленої груби сповнили чадом усю етапну домівку, і ми, в кінець зморені за ввесь сей день, як були в мокрій подорожній одежі, так і полягали спати де попало, на примості, чи під примостом.

Другого дня до етапу під'їхало вже більше підвод і краще приладжених для дороги. Ми розмістились вільніще. Дальші переїзди не тягли ся вже так довго, як перший; але все-ж осіння пора, а головно бридкі етапні домівки і далї так шкідливо впливали на наше здоровлє, що до того часу, поки ми прибули в Красноярск, у нашій партії не долічувались уже богато людей, захоплених висипковим тифом і покинутих у придорожнїх шпиталях.

Нарештї ми в Красноярску, — отже хутко має вияснитись, хто з нашої партії буде поселений на житє в Єнїсейській ґубернії, а хто піде ще й далї — в Іркутську ґуб., Забайкалє та Якутську область.

Я опинив ся між полишеними в Єнїсейській ґубернії, і мене призначили жити в містї Мінусинску. Доси на всїй дорозї від Москви до Красноярска ми посувались окремою партією з жандармським офіцером на чолї. Тепер же розсиланих по Єнїсейській ґубернії полїтичних арештантів просто накидали подорожнїм партіям кримінальних поселенців та каторжан.

Мене прилучили до партії кримінальних, що йшла етапним способом у м. Ачинск, бо шлях у Мінусинск лежить через се місто. В одній партії зо мною йшла ще одна полїтична арештантка, теж адмінїстративно-заслана, теж Одеситка і теж призначена на житє в м. Мінусинск. Се була молода дївчина, недавно скінчена інститутка, і вже „державна злочинниця"! В чім же її злочин! Може й заграли в її голові трівожні думки? Може знайомі брата-студента були по части й її знайомими? Брат попав у полїтичний процес і вийшов з нього на каторгу, проти сестри доказів жадних. Нїяково притягати на суд. Що-ж, можна й без суду! Буде міцно й без суду! І ось житє молодої дївчини загублено у Східній Сибірі. Ось молоденька арештантка посуваєть ся етапним порядком і спиняєть ся на етапних домівках, сповнених кримінальними поселенцями та каторжанами.

Погляньмо хоч на мить на арештантську партію в дорозї і в етапній домівцї, на спочивку. Мороз у 25, 30 і більше степенів. Я і моя молоденька товаришка по етапу, підкупивши конвоїра, поїхали поперед партії. За кілька годин, уже пізно в вечері, до-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

брила до етапу і промерзла партія кримінальних. З криком і лайкою зганяють москалї всїх арештантів у одну камеру. Вже камера напхана тїсно. „Ще потїснїть ся, падлюки, лїзьте під приміст, лїзьте один одному на шию!“ — кричать москалї. Потім зпід преса по черзї викликають арештантів для провірки. Провірені викликанем чоловіки й жінки, стративши всякий половий сором, одночасно кидають ся до ретирадного місця і примощують ся навколо смердючої ями. Після провірки здовж цїлих сїней розставляють ся смердючі цебри, а надвірні двері замикають ся. Арештанти розходять ся по всїх камерах, правда, згідно з законом, дотримуючи ріжницю станів. Задушливий сморід, цинїзм розмов і рухів, явна розпуста, злодійство, жаднокровна бійка, всяке озвіренє людини! Як же тобі, читачу, подобаєть ся таке около для молодої дївчини, і чи до смаку тобі держава, що так по-людськи обходить ся зо своєю молодю, інтелїґентною молодю, красою і надією країни! Старайте-ж ся, шановні родичі, завчасу старайтесь витравити в своїх дїтях найменше розуміне моральної й громадської повинности. Бо хиба-ж ви можете инакше захистити ваших дїтей!

Не зайво буде читачеви, для контрасту нашому становищу, знати ще й те, що підчас нашого етапного блуканя до Ачинска нам на зустріч нераз попадались кримінальні з дворян, засуджені на збавленє прав і навіть на каторгу, а про те вони їхали прудко, без уваги на маршрут, під наглядом тілько одного конвоїра. Що до полїтичних засланців, то їх піддавали всїй етапній кормизї з дивним педантизмом. Мене і молоду товаришку по етапу накинули партії, що, згідно з маршрутом, мала прибути в Ачинск через кілька годин після виходу партії кримінальних в Мінусинск, а через се ми мусїли пробути в Ачинску цїлий місяць, дожидаючи виходу нової партії. Я звернув ся до інспектора тракта з просьбою дозволити менї й моїй товаришцї проїхати дві останні станції за одним заходом, при чому всї видатки на нас і на конвоїрів я брав на свій кошт, і все таки, хоч і як сьому трудно повірити, мою просьбу рішучо відкинули.

Ми в Ачинській етапній домівцї. З початку нам дали камеру так наповнену арештантами, так збавлену вентиляції, що за скілька хвилин я вже чув, як мене нудить і голова морочить ся. Тодї нам позволили перейти в окрему, але холоднїсїньку камеру. Ледво що розпалили у грубі, як увесь дим кинув ся з неї на хату, так що прийшлось швидче залити вогонь і відчинити двері в сїни й на

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

двір. Не встиг я ще вивітрити хату від диму, як настав час вечірньої провірки, і нас на цілу ніч замкнули в давній, давно нетопленій хаті. Другого дня довідались ми, що дехто з політичних адміністративно-засланих ранійше нас вивезених із Красноярска і теж післаних у мінусинську околицю, ще й доси тримають ся в ачинському тюремному замку, і ми перебрались до них. Знов бридке уміщенє, щось подібне до комори, на який час і то дуже погано приладженої для мешканя. В кутку комірки увесь час палилась малесенька залізна грубка. На протилежній стіні вохкість, а на вікні лід. З дверей віяло. В ріжних кутках мешканя різкі зміни температури. Все отсе лихо подорожнє в кінець зломило моє здоровлє, вже давно надломлене. Мене вчепив ся лютий висипний тиф. І коли-б не великодушність одної до того часу зовсім незнайомої мені дівчини, те-ж політичної арештантки, що відклала на далі свій виїзд у призначене місце, те ж в Мінусинск, з єдиною метою — доглядати за мною підчас моєї хвороби і безпамятства, та не той щасливий випадок, що при самому початку моєї хвороби місце тюремного лікаря, довго необсаджене, було зайняте одним Поляком, що теж колись був політичним засланцем і добре дбав тепер про мій стан, то при страшенних публично-тюремних обставинах моєї хвороби, валяючись у збірній камері прибуваючих і відбуваючих арештантів, мені певно прийшлось би визволитись від засланя без суду уже способом ні для кого незабороненим. Ледви очунявши трохи після тифу, ледви волочучи ноги, я з першою-ж партією подав ся в Мінусинск, бо дуже бояв ся, щоб часом своїм пробуванєм в Ачинській тюрмі не викликати зарази на мою великодушну товаришку по нещастю, що все ще не хотіла виходити з Ачинської тюрми, поки я зовсім не видужаю, — тай за себе слушно бояв ся, думаючи, що тюремна обстанова більше загрожує мені можливістю нової хвороби, ніж мандрівка в тріскучі морози. Ще тижнів зо три етапної подорожі, і вже хоч подорожні лихі пригоди будуть скінчені. Прийнявши на увагу і сї три тижні, мати-мем уже сім місяців від першого дня мого арешту і пять місяців від того часу, як наша партія рушила в Східну Сибір. На переїзди з Москви до Красноярска пішло всього два місяці при етапній подорожі з Томска, а з Красноярска до Мінусинска, з ґубернського міста в повітове, подорож зайняла три місяці. Ся поневірка по ґубернії ще тяжче приходить ся тим, що розселяють ся на житє по волостях. Їм приходить ся побувати і в ґубернському

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

місті, щоб довідатись про визначене місце для житя, і в повітовому місті, щоб заявитись окружному справникови, і тоді вже рушати в свою волость, може навіть у супротивному напрямку, по дорозї вже раз пройденій, а все отсе при сибірських просторах чинить поважне число верстов, пройдених етапним способом, незвичайно повільним, з великими перервами, в тяжких умовах фізичних і моральних мучеників.

Я наближаюсь нарештї до місця вигнаня. Ось уже й місто мале мріє. Се Мінусинск. Геть, бридкі спомини соромної подорожі! Щó то дасть менї тепер нове житє! А які-ж надії міг я покладати на місце свого вигнаня? Я памятав із підручника ґеоґрафії, що мінусинська околиця вважаєть ся житницею Сибірі. В Красноярску менї вихваляли мінусинську околицю, яко сибірську Італїю. Товариші по засланю поздоровляли мене з догідним назначенєм. Я їхав у Мінусинск із надією, що може менї вдасть ся знайти хоч заробіток і таким способом пережити засланє хоч без злиднів. Зрадлива мрія! Не треба було богато часу, щоб допевнитись, що ми, заслані без суду, були поставлені що до заробітку в зовсїм безвихідні умови. Нам заборонили всї форми державної і громадської служби, і навіть у сфері приватної діяльности — всї форми розумової працї, до якої ми тілько й були здатні. Фізична праця дозволялась, але-ж кому охота запрошувати культурних білоручків до фізичної працї! Ремесла нїхто з нас не знав. Стати хиба за прикащика в чию крамницю? Але практично і се вийшло неможливо для нас, бо жаден купець, не маючи конечної потреби в нашій діяльности, не зважував ся, давши зарібок, накликати на себе доноси в протекції тим людям, що стратили ласку власти, і тим ставити у непевність і свою власну „благонадежность“. Що-ж нам почати? На які засоби жити? Не бажаючи ступати на ґрунт головництва — там, на битім шляху, в ночи, у діброві! — і вважаючи педаґоґічну працю найбільше доречною для себе і найбільше обіцюючою зарібок, ми по неволї не послухати наложеної на нашу працю заборони і почали шукати лекцій. Заманливо було Мінусинцям послугуватись нами, як учителями, та знов і страшно відповідальности за зносини з людьми немилими урядови. Ого-ж бідним Мінусицям прийшлось перебувати трівогу Гоголевого почмайстра. В однім вуху от так і шепоче: „Ей, запроси! Є вчителї з вищою просьвітою і найняти їх можна за мідяки!“ А в другому

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

немов біс який шепоче: „Ей, не запрошуй! пропадеш, як та курка!“ Мучить ся бідний почмайстер не день, не два, радить ся з цілим містом і таки впаде у спокусу запросити контрабандного вчителя. Але не встиг ще той учитель пізнати ся як слід із учеником, як прилітає з Росиї трівожна телеґрама. Бідолаха батько ні живий, ні мертвий, просить вибаченя в учителя і відмовляє йому лекцій. Знов заспокоїлись громадські чвари і знов мінусинського почмайстра кортить до гріха. Таким способом то зриваючись із заробітку, то знов здобуваючи його, ми все таки утримались при педаґоґічній праці. Тоді посипались на нас доноси в Красноярск. Відповідаючи на сї доноси, ґубернська власть наказала мінусинській поліції обовязати нас підписом, що не будемо давати лекцій. Ґубернська власть наказала в-друге мінусинській поліції довести до відома нам, що за упертість у забороненій праці нам завдадуть кару. Ми підписались, що зміст грізного для нас паперу доведений до відома нам. Тоді ґубернська власть дала нам спокій, а дбалість показувати почала вже мінусинська поліція і їй вдало ся ляканем родичів, відобрати педаґоґічний заробіток усім, окрім мене. Після сього моїм товаришам по засланю траплялось тілько зрідка знаходити заробіток і то зовсім незначний, напр. припадкове переписуванє й т. и. Окрім подібного заробітку дехто з нас отримував деяку грошеву поміч із дому, иньші-ж, з поводу слабкого здоровля, отримували урядову поміч, 6 рублів на місяць. На сї засоби ми всї посполу істнували. Ну, звісно, всїх отих засобів було дуже й дуже не досить навіть для найнаглїщих потреб скілько-небудь гіґієнїчного житя.

Цікаво порівняти умови нашого вигнанського житя в Сибірі з умовами житя декабристів підчас їх пробуваня на каторзї і потім на поселеню в Сибірі. Прочитайте твір Максимова „Сибирь и каторга“ і ви побачите, що за увесь час пробуваня декабристів на каторзї не було в їхньому гуртї нї одного випадку самобійства чи божевіля. Коли-ж, відбувши каторжний час, декабристи пішли на поселенє, то самовбійства і божевіля стали все частїще й частїще траплятись серед них. Звичайно, становище декабристів-каторжників, рівняючи становище до сучасних нам каторжників, було зовсім привилейне. Декабристи-каторжники жили всї в купі, з початку в Читинській тюрмі, потім у Петровському казематї. Богато з них отримували з дому великі грошеві засоби, що складали спільну касу, з якої сїмейні спільники отримували по 2000 р. річно, а оди-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 07:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нокі 500 р. Наукові твори, журнали, ґазети, російські і закордонні, всього сього вони мали до схочу. Каторжна робота була для них тілько номінальною. Нарешті, при богатьох декабристах-каторжниках жили їх родини. Але-ж і становище декабристів-поселенців було не менше привилейне. Ще підчас пробуваня на каторзї декабристи постарали ся завести касу, аби улекшити незаможним товаришам вихід на поселенє, так що нї один декабрист не виходив на поселенє, не маючи при собі що найменше скількох сотень рублїв. Розселені по містах і волостях на всему просторі неосяжної Сибірі, одні з декабристів узяли призначені їм від уряду 15 десятин землї і зайнялись сїльським господарством; иньші-ж віддались педаґоґічній працї, скрізь заводячи школи, а вбогих приймаючи до науки без плати. Діяльність декабристів на педаґоґічному полї була надто корисна. Ось приклад. І. Д. Якушкин, поселений в Ялуторовску, завів дві школи -- одну для хлопців, другу для дївчат — і під його орудою через сї дві школи за 14 років пройшло 1600 учеників і учениць. Сей же приклад, гадаю, досить переконує, що в ті часи знайомство з полїтичними засланцями не вважалось таким учинком, що міг би компромітувати чию-небудь полїтичну благонадежність.

Коли при таких, рівняючи, вигідних умовах, серед декабристів-поселенців все-ж таки появив ся значний процент таких, що погибли нечасною смертю, то чи можна дивуватись, коли, перейшовши через фільтру тюремного увязненя від скількох місяців до скількох років, дізнавши потім усеї роскоші етапної мандрівки, декабристам теж невідомої, і нарештї опинившись на місцї вигнаня в безвихідних обставинах що до заробітку і в станї парія по всїх питанях морального і громадського інтереса, про що буде річ далї, — чи можна-ж, кажу я, дивуватись, коли, пройшовши через усї ті обставини, з гурту полїтичних засланців Мінусинська і його околицї, не більшого підчас першого року мого засланя понад девять чоловік, із сих девяти чоловік один скінчив рахунки з житєм раптовими сухотами, друга дістала гострих нападів божевіля.

Ось вона, адмінїстративна розправа: без слїдства і суду, навіть без розпитуваня, на підставі самих тілько темних підозрінь, начерпаних Бог зна з якого джерела, позбавити людей рідного краю, родини, друзів, громадської діяльности, позбавити всього, що тілько красить житє, закинути людей в далеке вигнанє, і тут морити їх до останку, поставивши їх у безвихідні умови що до заробітку.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але се ще не кінець нашим утискам. Зараз же після нашого приїзду в Мінусинск нас обовязали не мати при собі зброї, а се значить не малий утиск для живучого в країні позбавленя прав і каторги, в країні повній кримінальних поселенців і втікачів-каторжників, де так часто трапляєть ся чути: вчора убили одного чоловіка, сьогодня вирізали цілу родину. І коли ми якось не думали про можливість для нас загинути від сих людей, то тілько вважаючись блаженними гіпербореами, у яких у кишенях так мало бреніло можливости притягати до себе чию-небудь увагу. Але за те в нашому стані, як побачимо далї, була иньша Ахіллєсова пята, що нагло домагалась конечности для нас мати при собі зброю.

Потім нас обовязали не виходити за царину, а в місті що тижня з'являтись у поліції і тут своїм підписом немов би сьвідчити свою моральну повірність карі, завданій без слїдства й суду, за вчинки справжні чи видумані, але нам навіть і не заявлені. Усе наше листуванє, отримуване й посилане, було віддане під цензуру поліцейської власти. Навіть над нашою літературною працею була поставлена місцева, додаткова цензура. Утиск характерний! Наказ цензурувати наші листи походив, звичайно, при недовірю до нас, з бажаня дати можливість цензорам слїдити за такими нашими вчинками, які без сеї умови були би без контролї. Звісно, що в прикладї до нашої літературної працї не можна було виставити і такого виправданя. Адже-ж рукопись призначалась до загальної відомости, а не до конспірації, адже-ж вона мала перейти через чистилище редакції і загально-державної цензури, отже кождий наш лихий вчинок при помочи друкованого слова міг бути й відвернений і покараний. І коли все таки над нашою літературною працею тяжіла, окрім загальної, ще й місцева додаткова цензура, то чи не служить се безперечним доказом, що ми, з погляду чинного тодї законодавства, принципіяльно наче-б то й не збавлені прав, а тілько в інтересї недопущеня до злочину, обмежені в виборі місця пробуваня, de facto стояли поза законом.

Се образливе „поза законом" рішуче відбирало нам можливість прорватись крізь цензурну Сціллю і Харібду, не пожертвувавши в кінець гідністю друкованого слова. Перший рік мого пробуваня в Мінусинську був часом, коли напрямком краєвої політики кермував прославлений Лоріс-Меліков, коли начальником головної управи в справах печати назначений був п. Абаза, що поставив столичню печать в такі умови, при яких вона могла

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

краще служити свойому призначеню, ніж як то було раніще. Столичня печать у більшости своїх представителів змагала тоді до скасованя адміністративного засланя і дуже інтересувалась побутом засланих без суду. Мене, як очевидця заходів д. Панютіна в справі втихомиреня новоросийської країни і як знаючого з власного досьвіду роскіш адміністративного засланя, натурально кортіло пристроїтись при печатному слові. Через те, склавши для ґазети „Молва“ кореспонденцию, посьвячену головно оцінці заслуг д. Панютіна в справі кольонізациї Сибірі, я післав її на розгляд ґубернаторській власти з просьбою повідомити мене, чи буде моя кореспонденция відослана, куди треба. Але мене не вдостоїли навіть і відповіди. Тоді я звернув ся до ґрафа Лоріс-Мелікова з просьбою позволити мені, як не збавленому прав, посилати кореспонденциї на спільних для всіх умовах, просто в редакциї ґазет. Відповіди знов не було надіслано. Тим часом ґазети оповістили, ніби-то, по ініциятиві ґрафа Лоріс-Мелікова, вийшов наказ, по якому позволяло ся адміністративно-засланим посилати свої просьби до вищих урядових закладів, минаючи посередні інстанциї, що раніще теж не входило в наш „Habeas Corpus“. Я спинив ся на думці, скориставши з сього дозволу, післати свою кореспонденцию на особисту цензуру ґрафа Лоріс-Мелікова. Але й тут перешкода — розпорядчик мінусинської почтової контори не схотів прийняти мій пакет на загальних для всіх основах. Знов утягаюсь у листоване. Виявилось, що ніякого припису, в розуміню вище згаданої ґазетної звістки, до начальника ґубернії не доходило. Роздразнений невдачами я наважив знехтувати місцевою додатковою цензурою і післав до ґазети „Молва“ мою кореспонденцию вже секретно, хоч і з підписом моєї фамілії. Але підчас мандрівки моєї кореспонденциї сталась подія 1-го марця 1881 р. Печать знов була взята в суворі лабети. Ґазета „Молва“ була закрита, а в купі з тим не вдалась і моя проба апелюваня до громадського розуму й сумліня з поводу державних порядків, що пригнітили нас.

Та де вже там до апеляциї до громадського суду з поводу питань загального значіня, коли нам було трудно пожалуватись навіть перед начальством і навіть на окремі надужитя проти нас. Ось приклад. Один із мінусинських політичних засланих, князь К. післав в м. Ачинск, де в той час по обовязку служби пробував жандармський офіцер І., під чиєю контролею було його листуванє —

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лист із 20-ма рублями на імя одного з петербурських книгарів. Вернувши ся в Мінусинск, І. заявив К., що гроші сї він сам особисто віддав в ачинській почтовій конторі, на запевнене сього йому був виданий і квіт, та він його загубив. Тим часом гроші сї не дійшли, куди треба, і як виявилось по справках, узятих із книг ачинської почтової контори, не були відправлені з Ачинська. Посудивши І. в покражі сих грошей, К. запросив мене і ще одного з наших засланих бути йому сьвідками, і ми в-трьох подались до І. допитувати його про пропалі гроші. І. розказав до найменших подробиць, коли й при яких обставинах він віддав сї гроші в ачинській почтовій конторі, а другого дня, зустрівши ся на самотї з К., змінив покази, заявивши, що гроші в ачинській почтовій конторі віддав не сам він, а один із підручних йому жандармів, чого, в нашій присутности, він нїби не міг розказати, бо се було б з його боку нарушене служебних установ. Тодї К. зважив ся звернутись до ґрафа Лоріс-Мелікова з просьбою розпочати в сїй справі слїдство, і з мотивованою в сїм напрямку просьбою прийшов до І. як до свого найближчого начальника — щоб дотримати вище вказаної і, як виявилось, нескасованої вимоги про передачу по інстанциях. „Поки що я нїзащо не перешлю вашої просьби!“ — були перші слова І. Хоч просьба К. все таки була прийнята, але, звичайно, К. не мав певности, що просьба ся перейде через першу інстанцию, і через те післав через мінусинського справника другий примірник сеї просьби начальникови ґубернії для дальшого ходу. Тодї І. взяв одпуск на чотири місяцї, передав кватиру, продав меблї і виїхав з Мінусинська. Ми — каю ся з наївности — думали, що тепер уже непереливки буде нашому курохватови, а про те, як побачимо далї, І. ще випливе на мінусинському горизонтї. Але вже й для того, щоб тілько дати хід скарзї К, потрібно було протизаконного втрученя мінусинського справника в справи К., що був не під його наглядом. Коли-б же не сталось сього, тай взагалї коли-б нагляд над К. був суворо дотриманий, то як би міг К., що мав право заводити зносини навіть із начальством тілько через І., як міг би він оборонити свою кишеню від крадїжі з боку І.? Ось воно голе безправє, якого подобу можна знайти хиба в історії нашого крепацтва, коли селянину, під страхом засланя в Сибір, заборонено було жалуватись на свого пана.

(Конець буде).

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Микола Ковалевський.

Зі споминів засланого без суду.*)

Показавши становище наших осіб що до права, ми вияснимо тепер відносини до нас місцевої громади.

Кому невідомо, до якого ступня історичний хід російського житя не сприяв вихованю в ньому ні розумової самостійности, ні моральної витревалости, ні громадської залежности. Ще в Европейській Росиї, в її живіщих пунктах, ми се не так почували, бо там народнє житє все-ж поступало; але в Сибірі, стороні чорт зна куди закинутій, в стороні дореформних порядків, збавленя прав і каторги, тут треба було мати надто богато душевної сили, щоб не піддатись почуваню повної безнадійности, почутю безвихідної роспуки. Що з'являло собою напр. житє міста Мінусинська, і перш усього з кого тут складались вищі стани громади? Се був по части урядовий люд, головно-ж заводчики та золотопромисловці, шинкарі та лихварі, крамарі та підрядчики та инших таких діл майстри. Якже визначились відносини до нас мінусинської громади? Ще до нашого приїзду в Мінусинськ місцевий сьвященник із церковної катедри сповістив свою паству, що ось-то хутко мають прибути в Мінусинськ „цареубійці та підпалячі" і вмовляв свою паству стримуватись від усяких зносин із нами, обминати нас, як моральну заразу. Потім прибули ми в Мінусинськ, охрещені офіцияльно прозвищем „державні злочинці" і яко такі зараз же підпали по ви-

*) Див. Л.-Н. Вістник, кн. X. стор. 52—68.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мові місцевої власти ріжним утискам та обмежуваням. Не богато-ж треба було нам часу до виясненя, чого ми могли для себе сподіватись від місцевої громади. Скілько там приходилось стріватись в Мінусинську з селянами, міщанами і дрібним служащим людом, ми стрівали в них здебільшого досить привітні і приязні відносини до нас. Але не можна сказати того самого про урядовців, що сиділи на великій платі, і про більш заможню частину купців, що складали місцеву інтеліґенцію. Більш розвита і порядна частина мінусинської інтеліґенциї виступила що до нас у ролі того, здає ся, щедринського урядовця, що після ряду начальницьких научок „за себе і за дітей на віки злякав ся“; на супротивному-ж полюсі стали люде, схарактеризовані російською приказкою: „на моей бабушкѣ сарафан горѣл, а мой дѣдушка руки погрѣл“.

Трудно навіть повірити, до якого ступня гнітив мінусинську інтеліґенцию страх усякої відвічальности за найневиннїщі зносини з людьми, немилими державі. Се була якась пошесть страху, навіть на некористь власним своїм економічним вигодам. Неможна сказати, щоб у місті не було потреб в інтеліґентній праці, коли кождий уголовний поселенець, хоч трохи осьвічений, легко знаходив собі заробіток. Тілько ми, заслані без суду, не вважаючи на всю енерґію в шуканю, якої тілько вимагала крайня нужда, не могли поставитись хоч трохи зносно що до заробітку, а тим часом, за виїмком пяти робітників, поселених у повіті, наш міський гурток, що складав ся в другому році мого заслання з одинадцяти чоловіка, так розділяв ся по розумовому цензу: з 8 чоловіків 3 скінчили вищі школи, решта 5 взяті зі студентської лавки; з трьох дівчат одна вже була слухачкою вищих жіночих курсів, друга скінчила курс в інституті, третя отримала просьвіту дома. В мойому напр. службовому кондуіті лічилась учительська діяльність у ріжних ґімназиях, а те-ж діяльність по мирових інституциях і міській самоуправі, при чому в замахах зарвати й собі частину з чужого пирога з начинкою я ніким не був посужений. І все таки, коли я, бачивши розпочаті місцевою властю переслідуваня нашої педаґоґічної праці, звернув ся було до одного з місцевих купців із просьбою дати мені яке місце в крамниці чи в конторі, то отримав відмову, мотивовану звичайно, в сучасному дусі — гадкою про можливість для нього скомпромітувати сим свою політичну благонадежність. Страх відвічальности призвав його навіть ухилити ся від списаня мотивів відмови, про що я просив, бажа-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ючи запевнити собі подібний лист, яко виправдуючий документ. Се сумне оповіданє про жах, з яким відносились до нас заможніші обивателї в місцях нашого вигнаня, як би воно дісталось до друку, прийшло ся-б може до смаку многим із читачів, що побачили-б у сьому найкращий захист проти можливости нашого впливу на житє і тим признали б доладність направлених проти нас утисків.

Але хто-ж се був обгорнутий панїкою? Обгорнутий був панїкою щоденний, звичайний російський культурний чоловік. А при такій умові хто-ж звичайно запановує громадською ареною, як не люде крайнїх переконань, крайньої мети і способів, що справдї так і було, бо в той час, що я описую, на громадській аренї діяли головно террорісти, узброєні револьвером та динамітом. І коли ми, адмінїстративні засланцї, були в катеґорії подібних крайнїх, тілько не зловлені на горячому вчинку, то пригнїченість громади могла бути нам тілько на руку. Менї можуть, запевно, відповісти, що державна власть досить міцна, аби вправитись із усякою опозицією, і крайньою, і некрайньою. Нехай навіть, що поки се й так. Але хто-ж тодї лишить ся на громадській аренї? Звичайно, тілько люде тьми. Але чи-ж вони потрібні до кермуваня державою, до того-ж такою потворною по простору та ріжнонаціональному складі, як Росия? Переслїдуючи „потрясательно-злонамѣренную крамолу“ і не позволяючи при сьому нїякої незалежної думки, урядова власть тим самим розвязала руки „потрясательно-благонамѣренной крамолѣ“. Се почули і ми в Мінусинську. І тут обскуранти реакциї, почувши, що час їм сприяє, кинулись на всїх, хто був не їхньої парафії й, звичайно, перш усього на нас.

Хутко після нашого приїзду в Мінусинськ, немов для підтриманя авторітету місцевого сьвященика, що виступав проти нас в ролї Пітії, в містї справдї почались пожежі. Сього було досить, щоб деякі з мінусинських головотяпів прилюдно підчас пожеж почали розпалювати найгрубіщі інстинкти неосьвіченої, огорнутої пожарною панїкою юрби, винуватячи нас у підпалах і в голос заявляючи, що нас, яко підпалячів, слїд би самих покидати в вогонь. Підозріня дійшли до того, що в міській Думі навіть був поставлений внесок просити у начальства виселити з Мінусинська социялїстів — загальне прозвище, яким хрестили в Мінусинську всїх нас, адмінїстративно-засланих по казенній, а часом і по приватній, тілько не по громадській потребі. Volens- nolens прийшлось і нам вийти на герець і в свою чергу звернутись до начальника ґубериї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з просьбою зробити дослід і заявити нам, хто власне на зборах Думи вимовляв образливі для нашої чести оскарженя, щоб мнї могли почати проти них судовий позов за обмову. Чим же скінчилось се змаганє? З поводу поданих нами просьб, начальник ґубернії відповів нам, що питанє про виселенє нас із Мінусинська зовсїм не було здіймане в міській Думі. Коли-ж серед простолюду й ходили невигідні для нас чутки, то ми сами дали до сього привід своєю неприличною поведінкою підчас пожеж. Тим часом факт поставленя в Думі повищого внеску не підпадав і найменшій непевности. Що-ж до оскарженя нас у неприличній поведінцї підчас пожеж, то більшість нас і зовсїм при них не були, а ті, що були, тілько помагали гасити пожежу і в поведінцї їх не було нїчогісїнько негарного.

Отримавши такий „репріманд", ми огризнулись по адресу начальника ґубернії і тим скінчили. Але не скінчила тим воївнича кліка.

Risum teneatis, amici! Що тілько при нашому безправному становищу не могло послужити материялом для подаваня скарг на нас і доносів! На літо біля міста в ріденькому гайочку була поставлена яточка, нехитре місце забави. Якось гнетуча нудота погнала сюди на гулянку і де-кого з нас. І ось уже в ґубернське місто скачуть курєри, курєри, курєри, здумайте собі: трийцять пять тисяч самих курєрів! — „Ваше Превосходительство! звелите рапортувати?" — „Рапортуй, брате, рапортуй!" — „Социялїсти загрожують громадським зборам. Зволїть підтягти!" Але трудно такому сьміхотворному доносови знайти собі поміч ґубернсько власти.

А підтягти все таки хоче ся. Що-ж, можна вдати ся ще до місцевих способів! І ось на зборах членів мінусинського Клюба ставлять внесок заборонити полїтичним адмінїстративним засланцям учащати на клюбові вечері. Тілько на сей раз знайшло ся ще на зборах скілька людей, що вміли запобігти задуманому скандалови. Але се не на довго. Аґітация проти нас не затихала. Визначено другі збори, на які опозицийні члени перших уже не прийшли, і ось внесок, раз відкинений, тепер прийнято, при чулій одностайности більшістю шіснайцяти голосів проти одного. Усїх же членів мінусинського клюба лїчилось чоловіка зо пятьдесять.

Звісно, постанова ся не мала сили. Се перш усього обмеженє права самих же членів провадити на клюбні вечері своїх

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

знайомих, обмежене, недопущене клюбовим уставом. Усяка-ж зміна в клюбовому уставі потребує, щоб на зборах для яких небудь змін в уставі було не менше двох третин усіх істнуючих членів і щоб зміни сї були затверджені міністром краєвих справ. І та і друга умова в сїм разї була зломана. Беззаконна ся постанова і що до виключених, бо нї один клюбовий устав не знає адміністративних засланців, а відріжняє тілько збавлених прав від незбавлених.

Але, звісно, головна краса виданої проти нас постанови була не в її беззаконности, а в її неморальности. Хиба наші клюбові зібраня подібні до політичних клюбів, з виразним політичним „credo“, що виключає людей противних переконань? Се не більш як зібраня для забавки, і члени його можуть допускати чиєсь виключене ніяк не задля політичних мотивів, а тілько з поводу вчинків негарних із погляду особистої чести; таких же вчинків, звичайно, не можна було знайти в нашій поведінцї.

Чому-ж внесок виключити нас, раз відкинутий, був потім прийнятий, і як прийнятий? більшістю всїх голосів против одного? Чому-ж опозицийні члени перших зборів не були на других зборах? Тому, відповідаю я, що аби тілько схотїв у Мінусинську який-небудь „потрясательно-благонамѣренный крамольникъ“, захоплений ворогуванєм проти нас, або просто бажанєм, під личиною патріота, вислужитись перед начальством, аби тілько схотїв він розпочати проти нас найнегіднїщий виступ, та ще, для більшого ефекту, розпочати його не від себе самого, а від імени цїлої громадської орґанїзациї, — і вдача була забезпечена. Обскуранти та дїловики складають ареопаґ, люде-ж розвитїщі і порядніщі тілько посунуть ся, але сами не відважать ся запобігти скандалови, направленому проти людей немилих власти.

Не завидне-ж ти, російське житє! Що за соромний стан! Дає ся на вибір альтернатива: або занедбати елементарні вимоги особистої і громадської чести, що запевно для людини на певному ступнї розвитку не може обійтись без тяжких моральних мук, або-ж узяти на себе риск, може й перебільшений, та все таки щиро уявлений риск крайнього „Drang nach Osten“ для себе, крайнїх злиднїв для родини. І коли в такій боротьбі почутє самозахисту бере перевагу, я не хочу кидати каменя. Тілько так, панове, жити неможливо, зовсїм не варто.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Чи подібне-ж се до правди? може погадає инший читець. І до того може дійти людина, щоб чекати собі цілої безодні лиха за найневиннійший вчинок? „Усе подібне до правди! усе може трапитись людині!“ відповім я словами Гоголя. Нехай тілько неймовірний читець збагне гаразд усі ті страшенні умови, в які затиснуте було наше громадське житє в той час, що я описую, і як легко було, під захистом сих умов, людям із чорним сумлінєм провадити свої чорні діла. І от у результаті — безліч жертв, не одно дочасно розбите житє, а з гурту незачеплених порядніщі люде, в більшости своїх представників, звичайно, все чуткі до системи наочної остороги, в жаху спішились „бойкотуватись“ і на громадській арені лишались тілько люде тьми.

Для слави сих людей тьми додам ще один епізод, що стояв у звязку з росказаною висше клюбовою історією. Один із неміських членів Мінусинського клюбу, засланий Поляк К., тоді вже на півамнестіований, бо йому вже були повернені особисті права, без повороту в рідний край, — довідавшись за клюбову постанову про заборону членам клюбу приводити яко гостів адміністративних засланців на клюбові вечері, звернув ся до старшини клюбу з писаним протестом проти згаданої постанови, яко проти вчинку, по переконаню автора листа, огидного й образливого для особистої й горожанської чести всїх членів клюбу. Не бажаючи коритись подібній постанові, автор листа просив виключити його з членів клюбу.

Знов зібрав ся клюбовий ареопаґ і, причепившись до одної фрази в листі, де було названо адміністративних засланців мучениками, постановив звернутись до начальника ґубернії з просьбою домогтись від К., щоб назвав людей, однодумних із ним у сьому пункті, щоб мінусинський клюб міг і сих людей, яко негідних, те-ж виключити з гурта свого. На закінченє постанови нагадувалось начальникови ґубернії, що „К. не так давно і сам був політичним засланцем“. Яка робота! Ось вони, іменники сезона, громадяне ретираднього місця!

Щоб покінчити вже з клюбовою історією, скажу нарешті, що діло про се доходило якимсь то способом до ґенерала Анучіна, тодішнього ґенерал-ґубернатора Східної Сібірі, і знайшло собі резолюцію таку, що хоч, мовляв, адміністративні засланці, яко незбавлені прав, і можуть учащати на клюбові вечері, але він, ґенерал-ґубернатор, уважає таке вчащанє недоладним і через те наказує місцевій власти так впливати на місцевих обивателів, щоб із їх

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гурту не з'являлось охочих приводити адміністративних засланців гостями на клюбові вечери. Не києм то палкою! Тілько на що-ж ся комедія збавленя прав по суду, коли дозволяє ся так само міцно придушити людину і без суду?

Що далї в лїс, то більше дров. Переходжу до нової лихої пригоди нашої Мінусинської одиссеї.

В ночи з 17 на 18-го квітня 1881 р. велика пожежа спустошила значну частину Красноярска. Звістка про сю біду дійшла до Мінусинська і знов викликала тут пожарну панїку. Пішли чутки, нїби по містї підкидають ся вже й підметні листи, що грозять пожежами. Злякані мешканцї почали завчасу пакувати свою худобу, тим більше, що в той час віяли дуже міцні вітри, що загрожували на случай пожежі обернути в попіл цїле місто. При таких обставинах ми довідуємось, що наші давнї приятелї — один із місцевих купців, торгуючих „распивочно и на вынос" і його чарковий товариш, полковник російської служби — узброївшись якимсь числом „Московскихъ Вѣдомостей", ганяють по містї, запевняючи, що пожежі входять у проґраму діяльности социялїстів, що Красноярск підпалили адміністративні засланцї і що при першій пожежі в Мінусинську вони — сї два Аякси — сами стануть на чолї юрби, щоб росправити ся з нами, яко з підпалячами. Відомо що в Сібірських містах, збудованих виключно з дерева і заселених усякою наволочю, пожежі — поява зовсїм звичайна. Як би трапила ся пожежа тепер, при показаних мною виїмкових обставинах, то ми легко могли-б здатись на поталу гидкого насильства. Се тямили не тільки ми сами, але й дехто з Мінусинців, що невірячи наведеному на нас наклепови і не ворогуючи з нами, спішились нас остерегти перед небезпечністю, що загрожувала нам. Дурні були-б ми, звичайно, як би при таких умовах сидїли, склавши руки, в надії: чей же Бог змилує ся! Ото-ж змовившись проміж себе, ми в повному зборі, з виїмком наших засланих панночок, з'явились у поліцейську управу і просили поліцейську власть зараз же викликати в поліцію воюючих проти нас Аяксів для вияснення з ними нашої справи. Коли-ж вони не прийшли, то ми в присутности поліцейської власти зложили писану заяву про те, що коли з причини наведеного на нас сими панами поклепу грозячого нам справжньою небезпечністю, хто небудь із нашого гурту прийме від кого-б не було яку-б не було наругу чи насильство, то в такім разї сї панове заплатять нам за се своїм житєм. Чому-ж

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ми не взялись до більш законного способу? Чому напр. ми не вдались за обороною до місцевої власти? Згодьте ся, що людям, засланим без суду, не конечне мило шукати оборони у власти, що потоптала під ноги в справі з ними найелементарнїщі вимоги справедливости; окрім того торішня відповідь начальника ґубернії на скарги подані від нас із приводу теперішнїх пожеж, тим більше відбивала у нас охоту йти тою самою дорогою. Тай не час нам було заводити листуванє з ґубернською властю. Чула ся нагла потреба не гаючись дати одсїч зведеному на нас поклепови, що міг накликати на нас не мало лиха ранїще, нїж ґубернська власть поворухне ся оборонити нас. Що-ж до Мінусинської полїцейської власти, то сама собою, без помочи ґубернської власти, вона й не спромоглась би поправити наше становище. Таким способом нам, фактично поставленим поза законом, фактично приходилось і оборонятись способом не вказаним законом. Ми вважали, що краще в свій час остерегти воївничих Аяксів, нїж попустивши їм, викликати проти нас яку наругу чи насильство, бути змушеними вже справдї мститись і люто мститись над ними за се. Ми не помилились, міркуючи, що наша заява відразу протверезить Аяксів, як не помилились, міркуючи, що вища місцева власть не шукатиме коріня справи в тих умовах, в яких нам приходилось чинити, і не забарить ся завдати нам яку небудь покуту. Ми ждали, що з нами скінчать або адмінїстративним способом у формі виселеня нас із Мінусинська в місця ще гіршого поселеня, або розпічнуть проти нас судовий позов, побачивши в нашій заяві погрозу, хоч вимовлена нами погроза дуже й дуже залежала від певних умов і не підходила під юридичне розумінє погрози. Справдї, на відповідь зробленій нами заяві, хутко прийшов наказ почати проти нас судовий позов.

Почалась сібірська тяганина. Слїдчий урядовець був, як виявилось, приятелем нашим супротивників, товаришем їх пяницьких орґій і навіть сьвідком їх аґітацийних виступів проти нас. Такого слїдчого, більше для жарту, ми зважили скинути, покликавши його сьвідком із нашого боку. З проханєм у сьому напрямку прийшло ся звернутись до начальника ґубернії, бо слїдчий не виявив себе готовим скласти з себе по волї свою повновласть. Тодї назначено нового слїдчого, проти котрого ми вже не хотїли протестувати єдине через те, що по умовах часу і місця все одно не можна було нам сподїватись на безстороннього слїдчого. Почались зізнаня,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:36 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в глибокому секреті для нас і при відкритих ходах для супротивного боку. Знаючи, якого страху завдають мінусинським обивателям зачеплені нами ватажки „потрясательно-благонамѣренной крамолы“. ми спочатку було хотіли і зовсім ухилити ся від ставленя сьвідків, здавши на волю самого слідчого відкинути чи потвердити істнованє тих аґітацийних виступів, що викликали нас на самооборону. Але-ж, як несподіванка для нас, знайшлись серед Мінусинців такі обивателї, що з власної волї забажали виступити сьвідками на користь нас. Тілько, на жаль, сьвідченя їх були не з першого жерела. Люде-ж першого жерела захистили наших супротивників, не спиняючись навіть і перед неправою присягою. Обурені таким пасажем, ми пройнялись найщиршим бажанєм загнати наших контра сьвідків під добре головництво, доказавши, що вони зложили неправу присягу, і для сього ми почали шукати доказів. Вже в нашому розпорядку було скілька доказів у сьому напрямку. Треба було ще подвійних доказів і тоді з'явилась би нам можливість зробити якусь дезінфекцію місцевій громадській гнилизні. Але в той час приходить із Іркутська наказ негайно всїх нас, підписаних під заявою, розселити по волостях мінусинської околиці. Сього вже ми зовсім не сподївались. Тай трудно було сподїватись, щоб за той самий вчинок нам завдали подвійну кару — судову та ще й адміністративну, а при тому за вчинок, зроблений при виїмкових обставинах і безчинности самої власти, що полишила нам єдиний вихід — удатись до безпосередньої самооборони.

Але скінчимо з судовим позовом. Запевне наказ із Іркутська був як раз до речі нашим супротивникам. Що і як вияснив слїдчий у своїм дізнаню — се лишилось для нас тайною. Було відомо тілько, що оскарженими лишились ми тілько сами, супротивники-ж вийшли зовсім виправданими. Потім наша справа почала мандрувати цїлих два роки по сібірських судових митарствах, поки не була погашена коронацийним манїфестом з 15-го мая 1883 р., що спинив усї подібні переслїдуваня, не вимагаючі кари понад 300 руб. або трьох місяців арешту.

Так закінчив ся судовий бік подвійної кари. Переходжу тепер до адміністративного боку. Легко зрозуміти, що мінусинська поліция не забарилась виконати наказ із Іркутська. Але менї особисто не довелось покинути Мінусинська. Товариші по засланю забажали, щоб я заждав із переселенєм у призначену менї волость до приїзду начальника ґубернії, що мав прибути в той час до

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Мінусинська на ревізію. Мені було поручено звернути увагу начальника ґубернії на всю недоладність завданої нам подвійної кари і домагатись виконаня тілько судового вироку. Я згодив ся і виставивши медицинське сьвідоцтво — отримати-ж його при стані мого здоровля було не трудно — лишив ся чекати приїзду начальника ґубернії. Зустріч відбула ся. При розмові з начальником ґубернії вияснилось, що позивали нас до суду через його, ґубернаторський з Красноярська, а розселили по волостях через ґенерал-ґубернаторський розпорядок із Іркутська. Виявилось, що під вражінєм викликаного нашою заявою роздразненя, в Іркутську з початку наважили були закинути всїх нас у тюрму, але потім спинили ся з сією карою до отриманя від мінусинського справника затребованого поясненя. Донесенє мінусинського справника констатували ризиковність нашого становища в Мінусинську і вкупі з тим виражало певність, що, якби кому з нас була зроблена образа, то ми, в свою чергу, не задумались би справдити свою погрозу. Тоді вийшов наказ розігнати нас усїх по волостях. Начальник ґубернії не схотїв просити Іркутської власти, щоб вона скасувала сю кару, але обіцяв менї, користуючись таким чи иньшим приводом, уже своєю властю і в найкоротшому часї повернути нас усїх знову до міста. Менї, яко хворому, позволено було лишити ся в Мінусинську. Я виявив бажанє переселитись у Красноярск. „Та хоч і зараз!“ була відповідь начальника ґубернії. А про те, коли я прийшов до мінусинського справника за пропускним листом для переїзду в Красноярск, менї заявлено, що я повинен перше подати писану просьбу про се на імя начальника ґубернії. Просьбу я подав. Потім минає місяць, другий, третїй, а про переміщенє мене в Красноярск нема нї слиху нї вісти. Я поручаю одному з моїх товаришів по засланю, що жив у Красноярську, побачити начальника ґубернії і тоді вияснилось, наскілько певні були дані менї обіцянки. Начальник ґубернії заявив мойому товаришеви, що він нїяк не думає переміщати такого неспокійного чоловіка, як я, що з усїх полїтичних засланців підвласної йому ґубернії тілько про мене одного він не може дати вищій власти доброї рекомендациї, що взагалї, поки він буде начальником ґубернії, менї не вадить залишити всяку надію на переселенє в Красноярск. Яка противлежність межи сею відповідю і тими речами, що довелось менї самому чути від його Превосходительства! Тоді він казав, що він зовсїм розуміє мій запал, чомусь то відомий йому. Бути за-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сланим без слїдства і суду, без розпитуваня навіть, бути відірваним від рідного краю, родини, бути вибитим із роботи... як не кипіти серцю, не пориватись думцї! А як же розуміти ту зміну, що сталась тепер? Чи то обіцянки, дані менї начальником ґубернії, були тілько дипльоматичним маневром для того, що трудно було виправдати завданє нам подвійної кари, або може його перестроїла на инший лад наша нова звада з місцевою поліцейською властю, про що буде далї річ — не знаю, а тілько обіцянки начальника ґубернії вийшли не серіозними не тілько що до мене, але й що до инших товаришів, розселених по волостях, із яких тілько один і то через особливі обставини був повернений знов до міста.

Що-ж до згаданої мною звади, то дїло було ось у чім. На зміну товаришам, розвезеним по волостях, незабаром прислали до Мінусинська скілька нових адмінїстративних засланців з тілько що привезеного з Росиї сьвіжого транспорту. Два з новоприбулих, проживши тиждень-другий в Мінусинську і не знайшовши в нашому житю нїчого душеспасительного, чкурнули в область „ґенерала Кукушкіна". Втїканє не вдалось. Одного з утїкачів піймали ще в Сібірі, другого вже в Катеринбурзї. Цікава нерівність кари, завданої за однакові вчинки. Спійманий у Катеринбурзї був засуджений місцевим мировим судією на тиждень арешту з поворотом на первісне мешканє. Спійманий же в Сібірі, де мирові судиї не були ще відомі, попав на ласку сібірської власти, що завела його за втїканє і, здає ся, ще за якісь непокірности в тюрмі, на поселенє в Якутську область — крайня межа Сібірі і справжнє царство жаху, коли вже уголовні злочинцї, засуджені на засланє в Якутську область, часто оминають призначену кару заподіявши злочини, що веде уже до каторги.

Ми, певна річ, знали про задумане втїканє і, звичайно, помагали йому, скілько могли, своїми фінансами. Діждавши темної ночи, провели ми втїкачів до найближчої річки, притока Єнисея. „Полину, як уточка!" радів один із утїкачів, сїдаючи в заготовлену для нього страшенну душегубку. „Так, так, Якуточка!" пожартував я, сполучивши два останнї слова його фрази в одно. Отже-ж так воно й трапилось бідоласї. Йому-ж то й довело ся скоштувати Якуточки. Потім, наскілько було можливо, ми постарались приспати поліцейський нагляд, так що минуло тижнїв зо два, поки поліцейська власть кинулась за втїкачами. Тодї справник своєю властю листовно потребував, щоб ми заявлялись на далї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в поліцию не раз, як було перше, а тричі на тиждень. Ми не схотіли і з сього поводу розпочали з ним, те-ж листовно, незбавлену жартливости полєміку, а він, з свого боку, не забарив ся допровадити її до начальства вкупі зі скаргою на те, як йому тяжко вправляти ся з мінусинськими засланцями. Але на що-ж було йому, виходячи поза межі його власти, видумувати нові інструкції для адміністративних засланців?

Взагалї жилось нам страх як неспокійно. Не встигнеш перебути одну біду, як наступає друга. Так і тепер вийшов новий „казус", уже зовсїм незвичайний. Між новоприбулими засланцями, все з катеґорії „заблуканих", була одна засланка вже з катеґориї „лиходійок". Дочка народа, вона, як тілько стала доходити до тямущого віку, рушила шукати правди. Шукала вона її й за стїнами манастирськими, шукала й серед сектярів, шукала й серед революціонерів, поки не знайшла своєї погибелї при арештї друкарнї „Народної Волї": яко складачка (зецерка) в потайній друкарнї, вона була присуджена військовим судом до збавленя всїх прав і до поселеня в „не столь отдаленных мѣстах" Сібірі. Через помилку, чи що, її запровадили в Мінусинськ, отже в далеку частину Сібірі. Через якийсь час помилка була зауважена і з Петербурга прийшов наказ переселити її в Західну Сібір. В той час обовязок мінусинського справника, з яким ми так-сяк годились, справляв його помічник, сотворінє підле і не по розуму ревне, надто до нас. Він вхитрував ся отриманий наказ, виданий очевидячки для поліпшеня долї засланої, зрозуміти так, нїби се був спосіб кари для неї і пройняв ся бажанєм виконати його в 24 години. Вимога не гаючись виїздити застала заслану зарученою, а до того ще й вагітною. Вона просить відкласти виїзд на скілька днів, щоб отримати від начальника ґубернії, хоч би через телеґраф, дозвіл узяти шлюб, бо й наречений її був теж із мінусинських адміністративно засланих. Помічник справника не згоджує ся чекати. Вона заявляє себе слабою. Її, не гаючись, кличуть у поліцию, туди-ж кличуть і лїкаря. Відбувають ся медицинські оглядини і лїкарь не згожує ся признати її слабою. Вона збирає ся сповістити про се свого нареченого і всїх нас, що нїяк не сподївались такого кінця справи; помічник справника, боячись запевне нашого втручаня, зараз же розпорядив ся, не випускаючи з поліциї, вирядити її в дорогу, приставив до неї конвой і післав по конї. Вражена безрадісною перспективою мандрівки в невідоме місце,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

без чоловіка, з дитиною, без грошей, розлючена безличним обходом, безталанна засланка, не володіючи собою, дає два ляпаси в лице помічникови справника. Так сумно відграла ся звада, повна відвічальности навіть і для незбавленої всїх прав людини. Завдана була образа вчинком урядовій особі при виконаню обовязку служби, лихий вчинок був заподіяний в присутственному місцї перед „зерцалом“. Легко зрозуміти, що засланка була зараз же арештована, замкнена в тюрму і потягнена на суд. Дїло рішалось в місцевому ґубернському судї. Засланку присудили до каторжної роботи на один рік і до двайцяти пяти батогів. Присуд до батогів був одначе виречений тілько задля форми, щоб загодити букву закона, а при тодїшнїй боротьбі з терористами адмінїстрация не відважилась би справдити той вирок, щоб не накликати на себе крівавої пімсти. І справдї, начальник ґубернії замінив, як ми того й ждали, батоги ще одним роком кари. Додати хиба, на закінчене всеї сеї історії, що „заблуканий“ і „лиходійка“ повінчались, а помічник мінусинського справника хутко втратив посаду, але не яко винуватець історії, що довела жінку до каторги, не яко чоловік обезславлений ляпасом, а яко запідозрений, а може й виказаний у тому, що скрив убийство, вчинене в його поліцейській околицї.

Тепер в інтересах дальшого оповіданя я конечне мушу зачепити стан справ у сфері краєвої полїтики за той час, поки я був на засланю.

Хутко після мого приїзду в Мінусинськ стала ся в Петербурзї подія 5-го лютого 1880 р. (динамітний вибух у царському двірцї), що викликала утворене верховної комісиї з наданєм її президентови, ґрафови Лоріс-Мелїкову, надзвичайної повновласти. Одним із перших заходів ґрафа Лоріс-Мелїкова був перегляд відомостей про адмінїстративних засланців для полекші долї тих з адмінїстративних засланців, що, по словам урядової звістки, „під вагою понесеної кари вже признались до своїх помилок“. Чи то мінусинські адмінїстративні засланцї не вважали вагу кари за досить переконуючий арґумент, чи то в минулому коли не всїх, то принаймнї більшости мінусинських адмінїстративних засланців і зовсїм не було таких „лихих вчинків“, які-б подавали хоч привід „признатись до помилок“, та тілько-ж нїхто з них не вимовив: pardonnez! чого домагалась адмінїстрація, і нїхто не отримав амнестиї за рік надзвичайної повновласти ґрафа Лоріс-Мелїкова. Але за те число мінусинських адмінїстративних засланців, що не

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

переходило раніще 9-ти чоловіка, дійшло тепер до 16-ти. Тай взагалі, окрім сеї обставини, можна сказати, що в житю адміністративних засланців, а надто закинутих у Сібір, не почулось за сей час ніяких змін до кращого, і нашому братови було-б трудно, навіть зовсім не забуваючи обставин, при яких повстала комісия для перегляду відомостей про адміністративних засланців, добре спогадати щирим словом уславленого російською громадою ґрафа Лоріс-Мелікова, хоч наша позиція була дуже вигідна для цінуваня вартости його діяльности. Даний був невеличкий простір друкованому слову і громадським заявам. З уст президента верховної комісиї, а потім міністра краєвих справ виходили туманні обіцянки ліберального напрямку, але то були тілько слова, слова й слова без відповідних їм учинків. Громада жила напруженим чеканєм, а на практиці-ж усе робилось первісним режімом поліцейської держави.

Подія 1-го марта 1881 р. звела зо сцени міністерство ґрафа Лоріс-Мелікова. Преса і громадська думка були взяті знов у лабети і вся урядова діяльність кинулась у реакцію з суворістю, що переважила всю практику остатнього двайцяти-пятилітя. При сьому й адміністративне засланє, що вже було викликало проти себе горячий протест головно в столичній пресї і ріжних орґанах громадського представництва, і вже, здавалось, доживало свої остатні дни, отримало замісь того укінчений лад і леґальну орґанізацію. Адміністративне засланє, хоч і практикувалось доси в значному розмірі, а все-ж уважалось способом надзвичайним і тимчасовим, і власне через те не вимагало законодатної реґляментациї. В зводї законів не було ніяких означень про сю річ, а все ладило ся адміністративними розпорядками та міністерськими циркулярами. Тепер закон 4-го вересня 1881 р. вкупі з положенєм про надзвичайну охорону установив правила про адміністративну висилку людей, що підозрівались у політичній „неблагонадежности“. Закон 4-го вересня встановив тілько час засланя не довше 5-ти літ та колеґіяльний лад обміркованя і призначеня сеї кари в окремому „присутствію“. Але далї лишало ся ще нерішеним питанє: яке-ж має бути становище висланих адміністративним способом? Се питанє знайшло собі рішенє в опублікованому 19-го марця 1882 р. і доси важному „положеніи о полицейском надзорѣ“, де викладені установи про обмеженє піднадзорних. Піднадзорний мусить жити в призначеному йому для того місцї і не має права

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

виїздити без дозволу адміністративної власти. Поліция має право заходити в його домівку по всяк час, вона може робити у нього труси і виїмки. Піднадзорному може бути заборонено отримувати і відправляти кореспонденциї, котрі раніще ніж підуть по призначеню, мусять бути віддані на розгляд жандармської управи й поліциї; від них залежить затримати кореспонденцию, або ухваливши, передати, куди призначено. Що до вибору способу діяльности, піднадзорні підлягають довгому рядови чималих обмежень. Вони не можуть бути на державній і громадській службі, хиба тілько яко наймити, для писарської роботи, за дозволом міністра краєвих справ; вони не можуть бути засновательями, предсідательями і членами в приватних компаніях і товариствах, так само як і членами конкурсових управ; їм заборонено бути опікунами і дозорцями над неспорідненими з ними по простій нижчій лінії. Так же само їм забороняє ся: всяка педаґоґічна діяльність, приймане до себе учеників для науки у штуках чи ремеслах, читанє прилюдних лекцій, участь у прилюдних засіданях, учених товариствах, участь у прилюдних сценічних представленях, взагалі всяка прилюдна діяльність, утримуванє друкарень, літоґрафій, фотоґрафій, бібліотек, читалень і служба в них прикащиками, конторщиками, наглядачами, торг книжками і друкарськими знадобами. Їм заборонено бути при всяких учебних закладах, урядових, громадських і приватних; клопотатись по справах, окрім своїх власних і своєї родини. Лікарська, акушерська і фармацевтична діяльність дозволяють ся за окремим дозволом міністра краєвих справ. Що до всїх инших розборів праці постановлено, що вони дозволені піднадзорним з тим одначе, що ґубернаторови надано право заборонити піднадзорному певну роботу, коли він її шкодливо вживає. Таким способом піднадзорним заборонені всї розбори розумової праці, що для людей, з яких величезна більшість живе розумовою працею, очевидно однозначно заборонї всїх розборів праці, до якої вони здібні, отже відобраню всїх способів зарібку.

Аби судити про розмір обмежень, якими окружало піднадзорних „положенє про поліцейський догляд“, досить порівняти їх із наслїдками, які провадить за собою по „Уложенію“ збавленє по суду всїх особливих і „по состоянію“ здобутих прав. Окрім утрати прав стану, збавлений прав состоянія підлягає ось яким обмеженям: він не може вступати на державну і громадську службу, бути вибраним у третейські судді, бути опікуном і повіреним по чужих

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

справах. Перше таким людям заборонялось займатись торгом, тепер вони можуть займатись ним із дозволу ґубернатора. Уся широка область розумової діяльности, ремісництва і штуки відкрита для збавлених усїх особливих прав; для піднадзорних же все отсе закрите. При порівняню не завадить звернути увагу, що збавленє всїх особливих прав стану накладає ся не инакше, як за доказані судом, з дотриманєм судових ґарантій, вчинки — дуже поважні злочини, як от: заподїянє калїцтва і тяжких ран, грабунок, підлог, великі покражі і шахрайства; адмінїстративний же нагляд, сполучений з далеко важнїщими наслїдками, нїж збавленє всїх особливих прав і привилеїв, накладає ся адмінїстративно, і при тому за вчинки невідомі заранї докладно, невиразні і навіть не за вчинки, а тілько за спосіб думок.

Майже все, встановлене „положенєм про полїцейський нагляд“, як видно з моєї розповіди, практикувало ся і ранїще, але то були тілько ріжночасні накази мінїстрів та ґенерал-ґубернаторів. Тепер же сї накази отримали найвищу санкцію, що й придало їм міцнїще значінє.

До сеї пори, за весь час мого засланя я, правда, тілько я сам виключно, мав постійний заробіток педаґоґічною працею. Один із місцевих урядовців, що сидів на добрій платї, був у великому клопотї що до науки своїх дїтей, бо в містї зовсїм не було таких учителїв як треба. Через се приїзд до міста засланцем колишнього вчителя ґімназиї, патентованого унїверситетським і педаґоґічним дипльомом, а до того в справі заробітку дуже здешевілого, був для нього чималим знаходом, і я був негайно запрошений до його дїтей. Нї наша невинна місцева колотнеча, нї гострий характер текучого громадського житя, нї навіть подія 1-го марця 1881 р. не розлучили нас. Коли-ж стало відомим „положенє про полїцейський нагляд“, бідолаха-батько так перелякав ся, що нам прийшлось розлучити ся, не вважаючи на те, що моє відступленє від учительства, поправне ще може що до молодших дїтей, було зовсїм незамінне для його пятнайцятилїтньої дочки.

Нарештї обявлене „положенє“ само по собі може й не збавило-б мене педаґоґічного заробітку, як би не замішалась до сього додаткова перешкода в особі того самого жандармського офіцера, якого ми оскаржили в покражі грошей, належних одному з місцевих засланців. Вся отся пригода, що загрожувала йому серіозною відвічальністю, скінчилась для нього тілько наганою по слу-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жбі, з полишенєм при тому-ж самому уряді і, значить, при тих самих начальних відносинах до нас. Підчас його подорожі до Петербурга, викликаної нашим оскарженєм, відогралась відома вже читачеви звада, що привела мінусинських засланців до розселеня по волостях і було обявлено „положенє про поліцейський нагляд". Вертав ся він у Мінусинськ, треба думати, не з дуже-то добрими замірами що до своїх оскаржителів, — застав же в Мінусинську тілько мене, головного, по його думці, привідцю виточеного йому, все таки втратного і гучного скандалу. Ужалити мене можна було на двох пунктах: що до заробітку і що до пробуваня в Мінусинську. На обидва сї пункти і був направлений натиск, і не без удачі. Хутко я почав завважувати, що бідолаха-батько, ще й раніще стрівожений обявленим „положенєм", тепер до решти засмутив ся. Викликаю його на розмову і довідуюсь, що жандармський офіцер загрожує йому негайним доносом, коли він не відмовить мені лекцій. Довідуюсь теж, що заходами жандармського офіцера розпочато листуванє про виселенє мене в призначену волость, до чого мене доси не примушували, дякуючи виставленому від мене медицинському сьвідоцтву. Бачучи, що для бідолахи-батька, пригнїченого страхом відвічальности, інтереси вихованя дітей відступають уже на дальший плян, я, звичайно, не став натручатись і наші лекциї спинились.

Але день сей, день памятний в мойому житю — 20-го червня 1882 р. — скінчив ся для мене краще, ніж почав ся.

Коли я, попрощавши ся з родиною, де я давав лекції, вертав ся до дому, обгорнений невеселими думками про своє будуще переселенє в волость, де не було ні одного політичного засланця, де не можна було й думати про якийсь заробіток... раптом чую на вулиці голос одного з наших засланців, що несамовито вигукував мою фамілію. Підходжу до того, хто мене кликав. „Ну, тай потішу-ж я вас!" — „Чим же се?" „А тим, що ви визволені від поліцейського нагляду". — „Ет, дайте спокій!" відповів я, приймаючи його слова за жарт. „Та запевняю-ж вас! Ось я лист отримав — читайте сами!" Лист був із Красноярська від одного з тамошніх засланців. Вийшло, що розпочатий років зо два тому назад, ще по ініциятиві ґрафа Лоріс-Мелікова, перегляд відомостей про адміністративних засланців, що здавав ся нам уже мітом, бо ми доси ні в чому не чули на собі його чинности, доплентав ся нарешті й до нашої ґубернії і в наслідку дав ряд визволень,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

що складали коло 10% адміністративних засланців нашої ґубернії, при чому всї визволеня прийшлись на людей, висланих ґрафом Тотлєбеном, коли він був Новоросийським ґенерал-ґубернатором. Ergo навіть і в урядових рішаючих сферах признали нарештї заслуги славного уговкувача краєвої коромоли. Рештї засланців були призначені, згідно з законом 4-го вересня 1881 р. строки засланя від одного до пяти літ. Моя особа, яко заслана ґрафом Тотлєбеном, залїчувалась до катеґорії визволених. По прочитаню листа біжу в поліцию. Виявилось, що й в поліциї був отриманий припис про визволенє мене від нагляду і дозвіл менї вернутись у Росию, з забороною одначе менї в'їзду в обидві столицї. Чи треба-ж казати, що звістку про повернене менї волї зустрів я далеко не з такою безуважністю, з якою три роки тому назад прийняв звістку про відобранє менї волї? Певна річ, я не мав охоти засиджуватись у Мінусинську і через те покористував ся тим параґрафом, тодї ще не виключеним із практики, параґрафом обявленого „положеня", по якому визволена від нагляду особа, як би не мала своїх власних засобів для виїзду з місця оселеня, має право на поміч від державного скарбу. Видавши довіренність на отриманє належних менї по закону подорожних грошей і владнувавши позичку, призволену менї людиною, в чиїй родинї я давав лекциї, людиною, що зраділа щиро мойому визволеню, через кілька днів я вже був у дорозї.

З моїм виходом із окола засланців, натурально, кінчають ся й мої записи про житє мінусинських засланців, але що доси менї приходилось говорити передовсїм про правне становище адміністративних засланців і про відносини до них місцевої громади, то, на закінченє моїх записів, доконче треба ще зачепити внутрішнє житє зверхштатних обивателїв Мінусинська.

Ся зверхштатна спілка, збудована на такому інтернаціональному ґрунтї, як Сибір, містила в собі людей ріжних національностей, поглядів, громадських становищ. Відомо одначе, що головний контінґент людей, що потерпіли за противурядову діяльність або хоч ворожий урядови напрямок думки, дала в той час Південна Росия. Через те, натурально, що й серед адміністративно-засланих Мінусинська переважали в той час Українцї. Тілько треба сказати правду, що майже в усїх своїх представниках то

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

були Українці більше з роду, ніж по своїй сьвідомости. Наскілько адміністративні засланці Мінусинська були зачеплені громадськими інтересами, переважним інтересом їх було як найскоріще встановлене в Росиї політичної волї, розуміючи її одначе яко зведене рахунків тілько з центром ніби то одностайної в своїх вимогах стоміліонової маси народньої. Коли-ж дехто допускав зведене рахунків і проміж самими народностями російської держави, то се відсувалось на невиразно-довгий час, а тепер у найближчих своїх завданях ішли вони на хвості проґрами, званої загально-російською, на їх погляд єдиномислимої по часови і однаково справедливої для всїх, не розуміючи при сьому централїзму та обрусительства сеї проґрами і всеї витїкаючої з сього шкоди. Українська вільна преса, що незадовго перед тим розпочала свою діяльність за кордоном, переважно в Женеві і переважно в політичних творах Драгоманова, поставивши справу політичної волї в Росиї на ґрунт негайних вимог волї краєвої, національної, децентралїзованої, з постановою на далї політичної волї в Росиї під ґарантію федералїстичного ладу усього північного Сходу Европи — преса отся була їм майже невідома зовсїм. Але, треба теж сказати правду, що в міру того, як мінусинським засланцям удавалось одначе пізнавати вільну українську пресу, вони значно підпадали її впливови, сьвідчачи тим тілько свою попередню національну і політичну нерозвитість, але не атрофію в собі українських почувань та інтересів.

Коли тепер торкнемо ті відносини, що встановились між адміністративно-засланими Мінусинська, то, за виїмком одної людини, прибулої з останнїм транспортом на третьому роцї мого засланя, людини справдї дуже низької що до моральности, так що її volens-nolens прийшлось поставити в відокремлене становище, всї адміністративні засланцї Мінусинська сходились між собою цїлком по товариськи на основах матеріяльної й духової обопільної помочи. То був ясний бік нашого засланського житя. Темний же його бік — се психічний сьвіт кождого з нас. У перший час нашого поселеня в Мінусинську всї ми з енерґією віддались науковій роботї, але чим більше задавнював ся час засланя, тим більше слабла і пильність наукової роботи. І коли деякі з нас все таки коротали засланське житє головно за книжками, то більшість усе більше впадала в безділє і безпросьвітну нудьгу. Та чи й могло бути инакше? Здумайте собі людей, що були колись на лонї матеріяльної обезпечености і широкої громадськости, культур-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

них білоруків, незбавлених моральної порядности та ідейного розвитку, здумайте собі їх закинутими за багато тисяч верст від рідного краю в обставини особистого безправя, при загнїчености найкращої частини громади і найбезсоромнїщій розпущености найгірших її представників! Чужі всьому окружаючому їх сьвітови, тягли сї люде житє при тяжких злиднях, не причасні нї до якого скілько небудь живого, розумного і корисного практичного дїла, вічно мучені проклятим жалем по рідному краю, сим найгірш нестерпучим болем серця, невпинним, гризким, гнетючим, що в кінець заїдає людину. І таке житє приходилось провадити, не знаючи строку засланя і маючи в найближчій будучности тілько значну можливість, за непіддаванє обезличуваню, підпасти під нову самоволю адмінїстрациї, що не вірила в полюси і через те вважала всї місця можливими для поселеня, або може в хвилину народньої лютости, дякуючи темнотї громадського розуміня і визиску сього розуміня всякою культурною негідю, і зовсїм уже повершити рахунки з житєм денебудь в полом'ї пожежі, серед страшенних мук. І нехай би в такі умови житя попадали тілько люде, що сьвідомо і безповоротно призначили себе до боротьби з істнуючим громадським ладом, до яких би мук особистих не довела їх діяльність, згідна з їх переконанями! Такі люде, треба думати, принесли би з собою в засланє чималий запас розумових і моральних сил, що поміг би їм винести суджену їм розплату. Але яково-ж то опинитись у таких лабетах ідейним дїлєтантам, що й в думцї не мали бути піонєрами „нової ери", а тілько не могли ужитись в країнї пирогів із грибами та триманя язиків за зубами. Надто шкода молодїжи, більшість якої загубило читанє недозволених книжок, знакомство з недозволеними людьми і подібні тяжкі злочини. Ходить юнець „по тропинкѣ бѣдствій, не предвидя для себя никаких послѣдствій", коли се в результатї виходить розбите житє, жорстокі іспити на довгі роки. Звідки-ж тут узятись бадьорному перебуваню злиднїв? Як тут дивуватись, коли для більшости мінусинських адмінїстративно-засланих вийшло не по силї використувати засланє в єдиній придатній для них сфері — у сфері наукової роботи і вони де-далї все більше впадали в роспуку і квилїнє, квилїнє без краю, що в свою чергу доводило до шуканя потїхи в спіртових напитках, передовсїм же в радощах коханя. Скілько було в Мінусинську адмінїстративно-засланих панночок — усї повиходили заміж за місцевих же адмінїстративних засланців. Як би

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:47 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

їх було більше, повиходили-б і ті. Але ледви чи шлюби, взяті при таких ненормальних обставинах, можна вважати вдалими. Взагалі сумно подумати, як богато психічно-хорих, зовсім надломлених людей увійде в нашу громаду, поки адміністративне засланє, що є в усякім разї безправним становищем людей, не зробить ся в нашому громадському житю з'явищем неможливим.

Оттакі були взяті вкупі околичні й внутрішні умови житя зверхштатних обивателїв міста Мінусинська за час мого засланя.

Цікаво ще буде поставити напроти описаного мною житя мінусинських адміністративних засланців житє тих декабристів, що, відбувши каторжні строки, були поселені теж у Мінусинську. Для сього вдаю ся до „споминів декабриста" Бєляєва, на скілько вони відносять ся до часу його пробуваня в Мінусинську (Русская Старина, юль 1881 р.). З названого твору виходить, що декабристи, оселені в Мінусинську, заживали волї в роз'їздах і роботї і легко владнувались що до заробітку зовсім без біди, одні як фермери, другі як учителї, і мінусинська громада поводилась із декабристами надзвичайно приязно. Декабристи були центром, біля якого ґрупувалась місцева інтеліґенция. Про які небудь негідні виступи проти декабристів із боку місцевої громади нема й чутки. Який різкий контраст нашому становищу в мінусинську! Чим же пояснити такі ріжні відносини Мінусинської громади до нас і до декабристів-поселенців? Звичайно, істнувала значна ріжниця в громадському становищі і в переконанях співучасників події 14-го грудня і полїтичних засланців часу, що я описую; але все-ж не в сьому була головна причина, а в прибраню урядовою властю, що до нас, суворости способів, невідомої декабристам, з метою зрозумілою — збавити нас значіня в місцях нашого поселеня. Але-ж декабристи повстали проти верховної власти зі зброєю в руках; нам же відобрали волю без слїдства і суду, навіть без допиту, на підставі самих темних підозрінь, отриманих із дуже і дуже непевного жерела. Одначе покиньмо міркуваня про справедливість, не будемо теж розводитись про згідність добираних проти нас суворих способів із тією метою, на скілько вони утихомирювали розуми і серця, як се, звичайно, все потрібно для спокійного поступу громадського житя. Спитаємо тілько, чи відбиралась нам таким способом принаймні можливість ширити „Сенїчкину отруту" в місцях нашого засланя? Не гріх, я думаю, не впевнятись на се, беручи на увагу, що переслїдуючи нас непотрібною

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-07-12 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жорстокістю, увінчуючи нас ледви чи заслуженим авреолем мучеництва, тілько збільшували тим кредит наш у думці людей, для яких моральні та громадські інтереси значили що небудь. І коли виставлені проти нас утиски все таки тамували і навіть дуже тамували нам доступ в інтеліґентні сфери, то нам же лишилась можливість обернутись до нижчих станів, неприступних для богатьох міркувань і страхів інтеліґентних сфер, і тут старатись прикласти свої сили та свої переконаня, так наче-б наше зближенє з нижчими станами з'являло для громадського statu quo Росиї меншу небезпечність, аніж можливість нашої розмови з заможними купцями, або з урядовцями, що побирали добру плату.

Одно тілько зовсім певно, що при такому напрямку краєвої політики, все таки неминучий процес наростаня громадської правди почував ся нами, засланими без суду, крайне болюче, як процес здираня шкури з живого орґанізму.

Generated on 2015-07-12 08:42 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112001469417
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN